

Meer-dan-menselijke stemmen in Nederlandstalige literatuur

Sven Vitse	Universiteit Utrecht
Barbara Fraipont	UCLouvain
Daniela Průšová	Masaryk Universiteit Brno
Wendela de Raat	Universiteit Utrecht
Marco Prandoni	Università di Bologna, Bologna, Italië
Eszter Simonfi	Eötvös Loránd Universiteit, Boedapest, Hongarije

Starttijd: 10:30

Inleiding

Bij het begrip 'meertaligheid' denken we wellicht in de eerste plaats aan talen die door mensen worden gesproken. In dit panel willen we dit begrip echter opvatten als 'meer-dan-menselijke-taligheid'. Aan het einde van zijn *Philosophical Investigations* schrijft Wittgenstein dat als een leeuw kon spreken, we hem niet zouden kunnen begrijpen (in Despret 2008). Die gedachte van de sprekende leeuw roept taal filosofische en epistemologische vragen op. Hoe verhoudt de communicatie van niet-menselijke dieren zich tot (menselijke) taal? Op welke manier kunnen mensen de stem van het niet-menselijke dier begrijpen en representeren? Onderzoekers zoals filosoof Eva Meijer (2017, 2018) of taalkundigen Leonie Cormips en Marjo van Koppen (2023) betogen dat niet-menselijke dieren taalsystemen gebruiken en dat menselijke en niet-menselijke dieren elkaar kunnen (leren te) begrijpen.

We benaderen deze meer-dan-menselijke-taligheid vanuit letterkundig perspectief en verkennen hoe de Nederlandstalige literatuur ruimte creëert voor een meer-dan-menselijke, meerstemmige wereld. In de eerste plaats willen we nadenken over de plaats van dierlijke stemmen in literatuur. In hoeverre worden in Nederlandstalige fictie ook andere dieren als taalcreatieve wezens beschouwd? Welke dierentalen worden er weergegeven? Op welke manieren hebben verhalen met dieren als vertellers en/of personages in heden en verleden bijgedragen aan de emancipatie van het dier en aan de dierenbescherming? Welke theoretische perspectieven zijn er binnen de animal studies ontwikkeld over diergerichte en/of antropomorfiserende representaties en vertelwijzen (cf. De Raat en Vitse 2022)?

Daarnaast vatten we het meer-dan-menselijke breder op dat het niet-menselijke dier. Hoe verbeelden hedendaagse auteurs als Mariken Heitman de ontologische, politieke en affectieve relaties tussen het menselijke en het meer-dan-menselijke in grotere ecosystemen? Welke technieken worden gebruikt om recht te doen aan de perspectieven van het meer-dan-menselijke, bijvoorbeeld het communicatievermogen van planten en andere natuurelementen? Ten slotte stellen we de vraag welke perspectieven op taal (en cultuur) door ecocentrische leeswijzen aan het licht kunnen komen.

We presenteren in dit panel vier lezingen en sluiten af met een discussie waarin we onder meer ingaan op de positie van animal studies binnen de neerlandistiek zoals die internationaal wordt beoefend.

Omschrijving bijdragen

Niet-menselijke dieren als gesprekspartners in Nederlandse romans.

In hedendaags Nederlandstalig proza komen dieren vaak als kompanen, metgezellen ('companion species') voor. In deze bijdrage wil ik focussen op communicatie- en creatief vermogen bij niet-menselijke dieren. Vanuit dat opzicht bestudeer ik het samenleven tussen mensen en andere dieren en de plaats van niet-menselijke dieren in Maartje Wortels *Dennie is een star* (2019) en Marieke De Maré's *Ik ga naar de schapen* (2024). In beide korte Nederlandse romans kunnen bepaalde dieren als metgezel en haast als gesprekspartner van de menselijke protagonist worden beschouwd. Door aan het dier communicatie toe te kennen, worden de grenzen van de menselijke taal en het menselijke representatiesysteem in vraag gesteld en uitgebreid. Hoe geven deze teksten enerzijds meer-dan-menselijke taalvermogen weer en hoe creëert de tekst anderzijds ruimte voor niet-menselijke agency? Welke poëtische en politieke effecten kunnen hieraan verbonden worden? Deze vragen worden in beide romans verkend aan de hand van sociologische en historische (o.a. Bruno

Latour, Éric Baratay) alsook ethologische en filosofische (o.a. Eva Meijer, Vinciane Despret) inzichten.

Hoe de tuin van Mariken Heitman de toren van Babel werd

Communicatie met andere levende wezens blijft een uitdaging voor mensen. Er bestaat geen universeel medium waarmee dieren, planten en andere niet-menselijke entiteiten ons kunnen verstaan, zoals taal dat doet tussen mensen. Tegelijkertijd is de strikte scheiding tussen mens en natuur onhoudbaar geworden: mensen zijn onmiskenbaar ingebed in grotere zoölogische en ecologische systemen, waarvan zij afhankelijk zijn voor voeding, grondstoffen en klimaat. Dit idee van verbondenheid staat centraal in *De mierenkaravaan* (2024) van Mariken Heitman. De tuin in haar roman fungeert als een metafoor voor een ecosysteem waarin dieren, planten en mensen in harmonie proberen samen te leven. Heitman schept een sfeer waarin alle levende wezens ruimte en stem krijgen – in de tekst weerklinken zoogdieren, insecten, vogels, bacteriën en zelfs de compost. Deze bijdrage richt zich op de narratologische technieken waarmee Heitman deze meerstemmigheid vormgeeft. Hoe laat ze het niet-menselijke spreken binnen de context van de tuin? En hoe draagt deze polyfonie bij aan een herijking van de relatie tussen mens en meer-dan-menselijke entiteiten?

Emancipatie van het dier in de jeugdliteratuur van Annie M.G. Schmidt

Jeugdliteratuur is sinds het ontstaan ervan onlosmakelijk verbonden met dieren. De afgelopen twee eeuwen zijn deze dieren een belangrijk middel geworden om kinderen op te voeden. Jonge lezers worden uitgenodigd zich met dieren te identificeren. Die directe kind-dier-associatie wordt meestal verklaard vanuit de romantische gedachte dat dieren en kinderen nog onderdeel zijn van de natuur. Anders dan in volwassenenliteratuur zijn mens en dier – of eigenlijk kind en dier – in jeugdliteratuur daarom vaak elkaars gelijke. Ze bevinden zich in een gelijkaardige afhankelijkheidsrelatie tot de volwassenen. Maar onze visie op kinderen is in de afgelopen twee eeuwen veranderd en daarmee ook de verhouding tussen kind en volwassene. Met de verhalen van Annie M.G. Schmidt wordt duidelijk dat het kind zich niet zomaar meer in een ondergeschikte rol laat drukken. Wat betekent deze emancipatie van het kind voor de positie van het dier in jeugdliteratuur? Bieden verhalen over opstandige kinderen kansen voor een emancipatie van het dier en een gelijkwaardige verhouding tussen mens en dier?

Het meer-dan-menselijke in modern proza voor jong en oud: een computationele benadering

In deze bijdrage wil ik de aanwezigheid en representatie van het meer-dan-menselijke in moderne Nederlandstalige literatuur onderzoeken met een computationele methode, meer bepaald met behulp van machine learning. Het doel van dit onderzoek is in de eerste plaats methodologisch: is het mogelijk om met machine learning passages waarin dieren, planten of niet-levende onderdelen van het ecosysteem (zoals rotsen of rivieren) worden verbeeld automatisch te herkennen en te classificeren? Om die vraag te beantwoorden stel ik een corpus samen van romanpassages die handmatig geannoteerd worden; dit corpus bevat een 500-tal passages uit Nederlandstalige literatuur voor jongeren en volwassenen uit de periode 1800-heden (met daarin voldoende voorbeelden van relevante representaties). De annotatietaak omvat vragen als: worden er meer-dan-menselijke onderdelen van het ecosysteem genoemd?; krijgen deze entiteiten bepaalde narratologische functies, bv. als personage, focalisator of verteller? Op basis van deze handmatige annotaties wordt een model getraind om ongeziene passages op dezelfde wijze te classificeren. Slaagt het model erin bv. een dierenverteller te onderscheiden van een menselijke verteller, of levende van niet-levende entiteiten? Na een foutenanalyse wordt het getrainde model toegepast op een groter corpus van verhalende teksten voor jongeren en volwassenen met als doel om patronen op te sporen in de verbeelding van het meer-dan-menselijke, zowel kwantitatief als kwalitatief. Hoe vaak en op welke manier worden de meer-dan-menselijke onderdelen van het ecosysteem gerepresenteerd? In hoeverre krijgen deze entiteiten een onderscheidende uitdrukking?

Bronnenlijst

Cornips, L., van Koppen, M., Leufkens, S., Melum Eide, K., & van Zijverden, R. (2023). 'A linguistic-pragmatic analysis of cat-induced deixis in cat-human interactions'. *Journal of Pragmatics*, 217, 52–68. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2023.09.002>

Despret, Vinciane. (2008). The Becoming of Subjectivity in Animal Worlds. *Subjectivity*, 23, 123-139. 10.1057/sub.2008.15

E. Meijer, Dierentalen (2017), When Animals Speak (2018)

De Raat, W. & Vitse, S. (2022). 'Dieren lezen in hedendaags proza voor jong en oud: Antropomorfisme versus anthropodenial'. *Nederlandse Letterkunde*, 27, 3, 397-426.

Extra geaccepteerde lezingen

Marco Prandoni

'Met haar sprak hij spreekwentaal'. Mensen en vogels in 'Birk' en 'KliFi'

In deze bijdrage wil ik me richten op twee Nederlandstalige romans waarin de hoofdpersonen een speciale relatie aangaan met vogels: het kind Mikael met twee meeuwen in *Birk*, de debuutroman van Jaap Robben (2014) en de oudere man Jakob met een zwerm spreeuwen in *KliFi* van Adriaan van Dis (2021). Deze romans hebben ogenschijnlijk weinig raakvlakken, maar beide voeren getraumatiseerde, vereenzaamde menselijke personages op die zich steeds meer terugtrekken, zowel emotioneel als fysiek, uit het contact met andere mensen en manieren zoeken om – ook talig – te communiceren met vogels. In hoeverre is dit slechts het product van de verbeelding van twee fantasten?

Aan de hand van een ecokritische analyse zal ik de representatie van de communicatie tussen deze vogels en hun menselijke gesprekspartner onderzoeken en de manier waarop deze pogingen de grenzen van taal als voorbehouden aan de menselijke soort bevragen en agency verleggen, binnen fictionele werelden, naar niet-menselijke dieren. Daarnaast zal ik de zoopoëtische functie van het dier in Van Dis' roman in verband brengen met de klimaatfictie van filosoof Eva Meijer: niet-menselijke dieren nemen traditioneel een bijzondere positie in in dystopische teksten, en des te relevanter is dit element in het geval van ecodystopieën.

Eszter Simonfi

Planten vol verhalen: Tuinen en planten in hedendaagse jeugdliteratuur

Hoewel animal studies de afgelopen decennia een prominente plaats heeft veroverd binnen de literatuurwetenschappen, is er minder aandacht voor planten en hun rol in de meer-dan-menselijke wereld. Terwijl animal studies zich richt op de grens tussen menselijke en niet-menselijke dieren, onderzoekt critical plant studies (CPS) de complexe verhouding tussen planten en dieren. Deze bijdrage onderzoekt hoe planten worden gerepresenteerd in hedendaagse Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur.

Het theoretische kader combineert ecokritiek en CPS en maakt gebruik van twee modellen. Het eerste model, Culture-in-Nature, analyseert de dynamiek tussen mens en natuur door natuurrepresentaties te plaatsen op een continuüm van antropocentrisch naar ecocentrisch, en van bewonderend naar problematiserend ten opzichte van de natuur. Het tweede model, de Phyto-Analysis Map, brengt concepten van CPS in kaart door middel van een bloemvormig model, waarbij de bloemblaadjes elk gelinkt zijn aan theoretische observaties en hun toepasbaarheid voor de analyse van plantenrepresentaties in jeugdliteratuur. Dit raamwerk biedt een gestructureerde benadering om de rol en betekenis van planten in literaire werken te identificeren, en helpt om verborgen planten in teksten zichtbaar te maken.

De analyse wordt toegepast op werken uit de Nederlandstalige jeugdliteratuur waarin planten een prominente rol spelen in de verhaallijn of symboliek. Zo worden de metamorfose van de tuin in *Lampje*, de agency van de boom in *De boom met het oor* (Annet Schaap), en de dier-plantrelatie in *De tuin van een walvis* (Tellegen) met elkaar vergeleken vanuit een ecokritisch perspectief. Door deze selectie van teksten te analyseren, wordt onderzocht of planten fungeren als metaforisch middel voor de menselijke wereld, als decor, of als entiteiten met een eigen ontologie en agency. Daarnaast wordt bekeken of er interactie bestaat tussen planten en dierlijke entiteiten en in hoeverre detailige uitdrukking hiervan bijdraagt aan een meertaligheid van de meer-dan-menselijke wereld.